

Rozdział I. Uwagi wprowadzające

Literatura: *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona, Warszawa 2013; *T. Kacymirow, B. Kordasiewicz*, Zasady prawa spadkowego a podatek spadkowy, PiP 1990, z. 12; *A. Mączyński*, Konstytucyjne prawo dziedziczenia, [w:] Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, red. *L. Ogiegło, W. Popiolek, M. Szpunar*, Kraków 2005; *A. Moszyńska*, Geneza prawa spadkowego w polskim kodeksie cywilnym z 1964 r., Toruń 2019; *M. Niedośpiel*, Czynności prawa spadkowego, AUWr. Przegląd Prawa i Administracji 1995, Nr 33; *M. Pazdan*, Polsko-holenderska wymiana poglądów na temat prawa spadkowego, Rej. 2006, Nr 2; *J.S. Piątkowski, A. Kawalko, H. Witczak*, [w:] SystemPrPryw, t. 10, s. 1 i nast.; *A. Szpunar*, Uwagi o pojęciu dziedziczenia, Rej. 2002, Nr 5; Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej, red. *Z. Radwański*, Warszawa 2006, s. 178 i nast.

§ 1. Podstawowe pojęcia

1 Przedstawienie problematyki prawa spadkowego zacząć trzeba od wskazania, jakie stosunki cywilnoprawne podlegają regulacjom zawartym w tym dziale prawa cywilnego. Prawo spadkowe normuje skutki prawne śmierci osoby fizycznej. Śmierć podmiotu, któremu przysługiwało określone prawo, z reguły nie pociąga za sobą wygaśnięcia tego prawa. Istniejące w chwili śmierci osoby fizycznej stosunki cywilnoprawne także z reguły nie wygasają, lecz przechodzą na inne podmioty. Kwestie z tym związane normowane są przepisami prawa spadkowego. Z uwagi na przedmiot regulacji przepisy prawa spadkowego mają z reguły charakter bezwzględnie obowiązujący (*ius cogens*).

W obrębie problematyki prawa spadkowego podstawowe znaczenie mają pojęcia: spadkodawca, spadkobierca, spadek, dziedziczenie.

2 **Spadkodawcą** jest osoba fizyczna, po śmierci której jej majątek przechodzi na inne podmioty, tzn. spadkobierców. Spadkodawcą może być wyłącznie człowiek, czyli osoba fizyczna. Skutki prawne ustania bytu osoby prawnej, dalsze losy należącego do niej majątku normują przepisy odnoszące się do takiej osoby prawnej (np. w przypadku spółdzielni – por. art. 101 ustawy z 16.9.1982 r. – Prawo spółdzielcze, tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 648 ze zm.). Spadkodawcą nie może być natomiast *nasciturus*.

Wprawdzie, pomimo skreślenia § 2 art. 8 KC (art. 2 pkt 1 ustawy z 30.8.1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 139, poz. 646 ze zm.), nie budzi wątpliwości, że dziecko poczęte ma zdolność prawną, ale jest to zdolność warunkowa – pod warunkiem zawieszającym, że dziecko urodzi się żywe. Co do zasady dziecko takie może być zatem podmiotem praw i obowiązków już w okresie życia płodowego. Jak jednak wskazano, zdolność ta ma charakter warunkowy. Urodzenie się dziecka nieżywego lub śmierć *nasciturusa* powoduje, że warunek zawieszający nie spełni się. *Nasciturus* nie staje się wówczas w ogóle podmiotem praw i obowiązków majątkowych, tak jakby nigdy nie żył. Wyłącza to możliwość dziedziczenia praw majątkowych, których podmiotem *nasciturus* nigdy nie był.

- 3 **Spadkobiercą**, czyli podmiotem, na który przechodzi ogół praw i obowiązków majątkowych zmarłego, może być zarówno osoba fizyczna, jak i osoba prawna, a także jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ § 1 KC. Te kategorie podmiotów wyposażone zostały przez ustawę w zdolność do dziedziczenia. Spadkobiercą może być także dziecko poczęte, ale nieurodzone w chwili otwarcia spadku. Zgodnie z art. 927 § 2 KC *nasciturus* dochodzi do dziedziczenia, jeżeli urodzi się żywy.
- 4 Przez pojęcie **spadek** rozumie się ogół praw i obowiązków przechodzących ze spadkodawcy na spadkobiercę lub kilku współspadkobierców. Definicja spadku możliwa jest do sformułowania na podstawie treści art. 922 § 1 KC. Zgodnie z tym przepisem spadkiem jest ogół praw i obowiązków majątkowych zmarłego przechodzących z chwilą jego śmierci na określoną osobę lub określone osoby. Definicję taką należy jednak ocenić jako niepełną. Z brzmienia przepisu wynika, że na spadkobiercę przechodzą prawa i obowiązki, których podmiotem był spadkodawca i które nie wygasły w chwili jego śmierci. Tymczasem w skład spadku wchodzi także takie prawa i obowiązki, które nie istniały w chwili śmierci spadkodawcy, np. obowiązek zaspokojenia roszczeń o zachówek czy wypełnienia zapisów i poleceń. Problematyka spadku zostanie bardziej szczegółowo omówiona w rozdz. II; por. *Nb. 13–51*.
- 5 Przez pojęcie **dziedziczenie** rozumie się przejście na skutek jednego zdarzenia prawnego, jakim jest śmierć osoby fizycznej, ogółu praw i obowiązków ze spadkodawcy na spadkobiercę lub kilku współspadkobierców. Śmierć osoby fizycznej pociąga za sobą otwarcie spadku (art. 924 KC) oraz nabycie go przez spadkobiercę (art. 925 KC). Dziedziczenie stanowi sposób nabycia praw i obowiązków określany jako sukcesja generalna. Bardziej szczegółowe omówienie tych zagadnień w rozdz. III; por. *Nb. 52–85*.

§ 2. Ewolucja polskiego prawa spadkowego w okresie po II wojnie światowej

Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej ważnym problemem stało się zunifikowanie przepisów prawnych obowiązujących na terenie Polski. W obrębie prawa spadkowego dokonano tego dekretem z 8.10.1946 r. – Prawo spadkowe (Dz.U. Nr 60, poz. 328 ze zm.) oraz dekretem z tej samej daty – Przepisy wprowadzające prawo spadkowe (Dz.U. Nr 60, poz. 329 ze zm.). Natomiast 8.11.1946 r. wydany został dekret o postępowaniu spadkowym (Dz.U. Nr 63, poz. 346 ze zm.) normujący kwestie procesowe z zakresu prawa spadkowego. Stanowił on niezbędne uzupełnienie uregulowań materialnoprawnych. Wszystkie te akty prawne weszły w życie 1.1.1947 r.

Dekret o prawie spadkowym oparty został na pewnych zasadach, które w większości obowiązują także w Kodeksie cywilnym. W dekreście przyjęto dwa tytuły dziedziczenia – testament i ustawę, wyraźnie wskazując na pierwszeństwo woli spadkodawcy. Pominięta została, znana ustawodawstwu dzielnicowym, umowa dziedziczenia.

Krąg spadkobierców ustawowych został określony stosunkowo wąsko. Z ustawy dziedziczyli: małżonek zmarłego, jego zstępni, rodzice, rodzeństwo i zstępni rodzeństwa oraz osoby przysposobione. W braku tych osób do dziedziczenia dochodziła gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy oraz Skarb Państwa. Po wejściu w życie ustawy z 20.3.1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. Nr 14, poz. 130 ze zm.) przepis art. 27 § 1 PrSp częściowo stał się nieaktualny, a jedynym spadkobiercą dochodzącym do dziedziczenia z ustawy w braku krewnych i małżonka pozostał Skarb Państwa. Dziadkowie spadkodawcy nie dochodzili do dziedziczenia z ustawy, ale w określonych sytuacjach nabywali roszczenie do spadkobiercy o dostarczanie środków utrzymania (art. 23 i 28 PrSp). Dekret początkowo utrzymał dyskryminację dzieci pozamałżeńskich. Zgodnie z art. 20 PrSp dziecko pozamałżeńskie, które nie zostało uznane, uprawnione ani zrównane, dziedziczyło z ustawy wyłącznie po matce i jej krewnych. Takie uregulowanie związane było z obowiązującym, w dacie wejścia w życie prawa spadkowego, dekretem z 22.1.1946 r. – Prawo rodzinne (Dz.U. Nr 6, poz. 52 ze sprost.). Przepis ten został uchylony ustawą z 27.6.1950 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks rodzinny (Dz.U. Nr 34, poz. 309).

Przepisy o rozrządzeniach testamentowych oparte zostały na zasadzie swobody testowania. Spadkodawca mógł dowolnie rozrządzić całością swojego majątku. Dla ochrony interesów najbliższych krewnych zmarłego wprowadzona została instytucja zachowku. Nie przyjęto, obowiązującego w niektórych

ustawodawstwach dzielnicowych, systemu rezerwy. Wprowadzona została wyłączność testamentu jako czynności prawnej pozwalającej rozrządzić całym majątkiem na wypadek śmierci. Wprowadzony został także zakaz sporządzania testamentów wspólnych.

Dekret o prawie spadkowym nie zawierał natomiast przepisów szczególnych dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych, regulujących tę kwestię w sposób odbiegający od ogólnych zasad dziedziczenia. Dopiero ustawa z 29.6.1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 28, poz. 168) wprowadziła szczególne reguły dziedziczenia takich gospodarstw. Nabycie gospodarstwa rolnego w drodze dziedziczenia uzależnione zostało od spełnienia dodatkowych przesłanek po stronie spadkobiercy. Postanowienia tej ustawy, z pewnymi tylko zmianami, znalazły się w Kodeksie cywilnym.

- 7 Szczególne uregulowania dziedziczenia gospodarstw rolnych obowiązywały do 14.2.2001 r., kiedy to został opublikowany wyr. TK z 31.1.2001 r. (P 4/99, OTK 2001, Nr 1, poz. 5) stwierdzający – najogólniej mówiąc – sprzeczność takich przepisów z Konstytucją RP (zob. niżej *Nb. II*).

§ 3. Źródła i systematyka obowiązującego prawa spadkowego

I. Uwagi ogólne

- 8 Przepisy określające skutki śmierci osoby fizycznej zawarte są w Księdze czwartej KC (art. 922–1088). Ponadto uregulowania z tego zakresu znaleźć można w Przepisach wprowadzających Kodeks cywilny. W szczególności chodzi o art. XXI i XXIII, a także o art. LI–LXIII PWKC. Problematykę związaną ze spadkobranie normują art. 14 i 15 ustawy z 28.7.1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321 ze zm.). Z przepisów zawartych poza Kodeksem cywilnym należy wymienić rozporządzenie Rady Ministrów z 12.12.1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 89, poz. 519).

Istotne znaczenie w zakresie prawa spadkowego mają uregulowania proceduralne. Dział czwarty Księgi drugiej Części pierwszej KPC (art. 627–691) zawiera uregulowania spraw z zakresu prawa spadkowego rozpoznawanych w postępowaniu nieprocesowym. Warto podkreślić, że ustawą z 14.2.1991 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o notariacie oraz o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego i ustawy o księgach wieczystych (Dz.U. Nr 22, poz. 92) przywrócono właściwość sądów w większości kwestii związanych

z dziedziczeniem. W miejsce państwowych biur notarialnych sąd spadku jest obecnie właściwy w zakresie m.in. zabezpieczenia spadku (art. 633–635 KPC), spisu inwentarza (art. 637 KPC), otwarcia i ogłoszenia testamentu (art. 646 i nast. KPC). Ostatnio przepisy Kodeksu postępowania cywilnego zostały zmienione oraz uzupełnione ustawą z 31.7.2019 r. o zmianie niektórych ustaw w celu ograniczenia obciążeń regulacyjnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 1495 ze zm.).

Kolejne zmiany Kodeksu postępowania cywilnego dokonane zostały ustawami: z 26.1.2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz.U. z 2023 r. poz. 326; weszła w życie 22.5.2023 r. – zob. art. 130) oraz z 28.7.2023 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 1615; weszła w życie 15.11.2023 r. – zob. art. 3).

Postulaty wyposażenia notariuszy w pewne kompetencje w tym zakresie **9** znalazły odbicie w ustawie z 24.8.2007 r. o zmianie ustawy – Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 181, poz. 1287). Zostanie ona omówiona w dalszych rozważaniach.

II. Systematyka Księgi czwartej KC

Księga czwarta KC dzieli się, podobnie jak inne księgi, na poszczególne tytuły. W Tytule I zawarte są uregulowania o charakterze ogólnym, mające zastosowanie zarówno przy dziedziczeniu ustawowym, jak i testamentowym. W tytule tym unormowane zostały ponadto podstawowe zasady prawa spadkowego, takie jak np. zasada pierwszeństwa dziedziczenia testamentowego przed ustawowym (art. 926 § 2). Tytuł II określa reguły dziedziczenia ustawowego, a Tytuł III – rozrządzenia na wypadek śmierci. W Tytule III unormowane zostały kwestie odnoszące się do testamentu w ogóle (art. 941–948), przepisy określające formę testamentu (art. 949–958), przepisy odnoszące się do treści testamentu (powołanie spadkobiercy – art. 959–967 KC, zapis, zapis windykacyjny i polecenie – art. 968–985), a także przepisy określające sytuację wykonawcy testamentu (art. 986–990¹). Tytuł IV normuje instytucję zachowku. Służy ona ochronie interesów najbliższych krewnych i małżonka spadkodawcy, którzy nie doszli do dziedziczenia lub otrzymali ze spadku stosunkowo niewielką wartość. Tytuły V–VIII określają, szeroko rozumianą, sytuację spadkobiercy. Zawarte w nich zostały przepisy normujące przyjęcie i odrzucenie spadku (art. 1012–1024), stwierdzenie nabycia spadku i ochronę spadkobiercy (art. 1025–1029¹), odpowiedzialność spadkobierców i zapisobierców windykacyjnych załugi spadkowe (art. 1030–1034³) oraz wspólność majątku spadkowego i dział spadku (art. 1035–1046). Tytuł IX zawiera uregulowania umów dotyczących spadku. Tytuł X wreszcie normuje dziedziczenie gospodarstw rolnych. **10**

III. Dziedziczenie gospodarstw rolnych

- 11 Dziedziczenie gospodarstw rolnych, zarówno ustawowe, jak i testamentowe, podlegało ewolucji. W obrębie **dziedziczenia ustawowego** zasady dziedziczenia podlegały daleko idącym zmianom. Jak wspomniano (por. *Nb.* 6), dekret o prawie spadkowym nie zawierał przepisów poddających dziedziczenie gospodarstw rolnych regułom odmiennym od ogólnych reguł dziedziczenia. Jednak w wyniku decyzji o charakterze politycznym poddano to dziedziczenie daleko idącym ograniczeniom. Przewidywała je początkowo ustawa z 29.6.1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 28, poz. 168). Weszła ona w życie 5.7.1963 r., a więc przed uchwaleniem Kodeksu cywilnego. Stanowiła *lex specialis* w stosunku do przepisów dekretu o prawie spadkowym. Przepisy tej ustawy w dużym stopniu zostały przejęte przez Kodeks cywilny, zarówno w zakresie ograniczeń obrotu nieruchomościami rolnymi *inter vivos*, jak i w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych. Nie wdając się w tym miejscu w szczegóły, należy wskazać, że początkowo bardzo rygorystyczne ograniczenia w zakresie zarówno ustawowego, jak i testamentowego dziedziczenia gospodarstw rolnych (por. w szczególności art. 1059–1063 oraz 1065 w pierwotnym brzmieniu) były stopniowo łagodzone.

Dokonywano tego kolejnymi ustawami: z 26.10.1971 r. zmieniającą ustawę Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 27, poz. 252); z 26.3.1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 11, poz. 81 ze zm.); z 28.7.1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321 ze zm.). Ustawa z 1982 r. poszerzyła krąg spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego (art. 1059–1062 KC w brzmieniu ustalonym tą ustawą), wyłączyła ustawowe dziedziczenie Skarbu Państwa w sytuacji, gdy żaden spadkobierca ustawowy nie odpowiada warunkom przewidzianym dla dziedziczenia tego gospodarstwa (art. 1063 § 1 KC w pierwotnym brzmieniu), a także rozszerzyła krąg osób, które spadkodawca mógł powołać w testamencie do dziedziczenia gospodarstwa rolnego – art. 1065 KC (szerzej o ewolucji zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych por. *J.S. Piątkowski*, Prawo, s. 25 i nast. oraz s. 87 i nast.; *tenże*, [w:] System, t. IV, s. 146 i nast.).

Istotne znaczenie dla dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych ma wyr. TK z 31.1.2001 r. (P 4/99, OTK 2001, Nr 1, poz. 5 z aprobowaną glosą *B. Wierzbowskiego*, PS 2001, Nr 5). W wyroku tym rozstrzygnięta została kwestia zgodności przepisów normujących dziedziczenie gospodarstw rolnych z Konstytucją RP oraz z art. 1 Protokołu Nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175

ze zm.). Większość przepisów Kodeksu cywilnego została przez TK uznana za niezgodne z Konstytucją RP. Jednocześnie TK ograniczył skutki swojego wyroku do spadków otwartych od dnia ogłoszenia wyroku w Dzienniku Ustaw, tj. do spadków otwartych od 14.2.2001 r. Gospodarstwo rolne wchodzące w skład spadków otwartych do 13.2.2001 r. podlega dotychczasowym regułom dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (art. 1058 i nast.). W ten sposób w obrębie ustawowego dziedziczenia gospodarstw rolnych obowiązują dwa systemy.

Odmienne przedstawia się **testamentowe dziedziczenie** gospodarstw rolnych. Poczynając od wejścia w życie ustawy z 28.7.1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych nie podlega żadnym ograniczeniom. Można stwierdzić, że dziedziczenie testamentowe podlega ogólnym zasadom dziedziczenia. Ustawa nie ogranicza swobody testowania. Poczynając od 1.10.1990 r., tzn. od wejścia w życie ustawy z 28.7.1990 r., spadkodawca może powołać dowolną osobę do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, niezależnie od tego, czy ma ona kwalifikacje do dziedziczenia takiego gospodarstwa z ustawy. Ta ostatnia uwaga odnosi się oczywiście do spadków otwartych przed 14.2.2001 r.

§ 4. Literatura polskiego prawa spadkowego

W obrębie literatury prawa spadkowego należy wskazać opracowania 12 o charakterze podręcznikowym. Na czoło wysuwają się prace znakomitego cywilisty, prof. *Jana Gwiazdomorskiego*. Najbardziej obszerne opracowanie zagadnień spadkowych, zawierające systemowe ich omówienie, powstało pod rządą dekretu o prawie spadkowym z 1946 r. Mowa o Prawie spadkowym (Warszawa 1959), które w częściach omawiających podstawowe zagadnienia prawa spadkowego w sposób teoretyczny, zachowało aktualność. Praca ta była recenzowana przez *A. Ohanowicza* (RPEiS 1959, z. 4), *S. Szera* (PiP 1959, z. 8–9) oraz *J. Pietrzykowskiego* (NP 1959, Nr 12). Pod rządą Kodeksu cywilnego *J. Gwiazdomorski* opracował podręcznik pt. Prawo spadkowe w zarysie (I wyd., Warszawa 1967). Recenzowany był on przez *B. Dobrzańskiego* (NP 1968, Nr 6), *J.S. Piątowskiego* (PiP 1968, z. 8–9) oraz *W. Żywickiego* (Pal. 1970, Nr 1). Kolejne wydania tego podręcznika ukazywały się w 1968 r., 1971 r. (skrócone, a jednocześnie uzupełnione). W 1985 i 1990 r. podręcznik ten ukazał się w opracowaniu i aktualizacji *A. Mączyńskiego*.

Drugim znakomitym podręcznikiem z zakresu prawa spadkowego jest opracowanie *J.S. Piątowskiego*, Prawo spadkowe. Zarys wykładu (I wyd., War-

szawa 1973). Recenzje: *J. Ignatowicza* (PiP 1974, z. 6), *J. Pietrzykowskiego* (NP 1974, Nr 6). Kolejne wydania (z 1979 r., 1982 r., 1987 r. – były aktualizowane z uwagi na zmiany stanu prawnego). Wydanie V (2002 r.) powstało przy współpracy *B. Kordasiewicza*.

Ukazał się także podręcznik *E. Niezbeckiej*, *Prawo spadkowe w zarysie* (Lublin 1998), a niedawno (Warszawa 2017) obszerny podręcznik *P. Księżaka*. Autor tego ostatniego opracowania podkreśla, że jego celem jest przedstawienie „rzeczywistego funkcjonowania obrotu w zakresie następstwa *mortis causa*, nie zaś jego wycinka wybranego ze względu na umiejscowienie norm w kodeksie cywilnym czy innym akcie prawnym” (s. 17).

Poza tym literatura prawa spadkowego jest bardzo obszerna. Dostępne są komentarze do książki IV Kodeksu cywilnego, szereg opracowań monograficznych oraz wiele artykułów oraz glos. Dlatego też w obecnym wydaniu podręcznika zrezygnowano z wyliczania, nawet przykładowego, opracowań przedstawiających zagadnienia z zakresu prawa spadkowego. Ważniejsze publikacje będą podawane przy omawianiu poszczególnych zagadnień.

Warto natomiast pamiętać, że wiele kwestii stało się także przedmiotem analizy dokonywanej w orzecznictwie, przede wszystkim SN. Wprawdzie w polskim systemie prawnym sądy nie stanowią prawa, ale orzeczenia SN, zwłaszcza te, które zapadły w składach powiększonych, mają istotne znaczenie. Orzeczenia takie także będą powoływane przy omawianiu zagadnień, których dotyczą.

Rozdział II. Pojęcie i skład spadku

§ 5. Spadek w ogólności

Literatura: *R. Czerniawski*, Dziedziczenie papierów wartościowych, Warszawa 2012; *S. Dmowski*, Dziedziczenie spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu w świetle wyroku Trybunału Konstytucyjnego, PS 1999, Nr 9; *J. Forystek*, Odszkodowanie za wywłaszczenie jako prawo dziedziczne, Pal. 2021, Nr 12; *J. Górecki*, Podział składek gromadzonych w otwartym funduszu emerytalnym po śmierci jego członka, PiP 2001, z. 1; *J. Gwiazdomorski*, Wyплаты z wkładów oszczędnościowych po śmierci wkładcy NP 1964, Nr 11; *tenże*, Przepisy ogólne dotyczące spadku, dziedziczenie ustawowe, testament, Katowice 1965/1966; *A. Jabłoński*, Prawo do dysponowania środkami zgromadzonymi w otwartym funduszu emerytalnym na wypadek śmierci, AUWr Przegląd Prawa i Administracji 2004, Nr 64; *A. Klein*, Wpływ zmiany posiadacza gospodarstwa producenta na zobowiązanie kontraktacji, SC 1974, t. XXIII; *J. Kremis*, Spadek a niektóre prawa i obowiązki tzw. publiczno-prawne, AUWr Prawo 1990, Nr 186; *tenże*, Wpływ woli podmiotu na zakres spadku, AUWr Przegląd Prawa i Administracji 1993, Nr 29; *E. Lewandowska*, Niektóre aspekty dziedziczenia praw majątkowych przez Skarb Państwa, MoP 2017, Nr 12; *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci, Warszawa 2018; *J.S. Piątkowski*, [w:] System, t. IV, s. 47 i nast.; *tenże*, Z problematyki umów na rzecz osoby trzeciej na wypadek śmierci (art. 37 Prawa bankowego), [w:] Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego, red. *J. Bleszyński*, *J. Rajski*, Warszawa 1985; *J.S. Piątkowski*, *H. Witczak*, *A. Kawałko*, [w:] SystemPrPryw, t. 10, § 8 i 9; *M. Pietrzak*, *P. Pabianczyk*, Co się dzieje z kontem na Facebooku po naszej śmierci? Dopuszczalność dziedziczenia konta użytkownika serwisu społecznościowego – aspekty cywilnoprawne, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury 2017, Nr 1; *W. Pyziol*, Pozatestamentowe formy dysponowania wkładem oszczędnościowym na wypadek śmierci, Gd. SP 1999, t. V; *A. Szpunar*, Wyплаты z rachunku oszczędnościowego po śmierci jego posiadacza, KPP 1998, z. 3; *P. Ślęzak*, Dziedziczenie praw majątkowych w świetle polskiego prawa autorskiego, Rej. 2007, Nr 1; *M. Załucki*, „Facebook”, „Twitter”, „My Space”... wirtualny świat serwisów społecznościowych *mortis causa*. Zarys problematyki, Wrocławskie Studia Sądowe 2014, Nr 4.

I. Spadek – określenie ogólne

Zawarte w art. 922 § 1 i 2 KC określenie spadku nie stanowi definicji ustawowej *sensu stricto*. Ustawa nie określa pojęcia „spadek”, a jedynie wskazuje, jakie prawa i obowiązki wchodzi, a jakie nie wchodzi w jego skład. Przepis art. 922 § 1 KC zawiera przy tym pozytywne określenie praw i obowiązków przechodzących na określone osoby, natomiast § 2 tego przepisu wskazuje, co nie wchodzi

w skład spadku (określenie negatywne). Pozwala to na sformułowanie czterech kryteriów, które stwarzają możliwość określenia, jakie prawa i obowiązki wchodzi w skład spadku. **Do spadku wchodzi** zatem następujące prawa i obowiązki:

- 1) mające charakter cywilnoprawny,
- 2) mające charakter majątkowy,
- 3) niezwiązane z osobą zmarłego w sposób ścisły,
- 4) nieprzechodzące na określone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami.

II. Prawa i obowiązki wchodzące w skład spadku

14 Prawa i obowiązki o charakterze cywilnoprawnym to przede wszystkim te prawa i obowiązki, które uregulowane zostały w Kodeksie cywilnym lub w innych ustawach odnoszących się do tej dziedziny prawa. To kryterium o charakterze formalnym nie może być jednak jedynym. Należy przyjąć, że podlegają dziedziczeniu te wszystkie prawa i obowiązki, które wynikają ze stosunków charakteryzujących się cechami właściwymi dla stosunku cywilnoprawnego. Zgodnie z powszechnie przyjętym poglądem podstawową cechą takiego stosunku jest równorzędność podmiotów. Nie budzi zatem wątpliwości, że w skład spadku wchodzi np. prawa i obowiązki pracownicze wynikające z takich stosunków, w których pracownik nie jest podporządkowany pracodawcy. Przykładowo chodzić tu może o roszczenie o wypłatę zaległego wynagrodzenia (szerz. tę tematykę omawiają *M. Barzycka-Banaszczyk, Z. Banaszczyk, Sukcesja praw i obowiązków po zmarłym pracowniku [w:] Ius et Ratio. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian, red. W. Borysiak, J. Wierciński, A. Gołaszewska, M. Olechowski, Warszawa 2022).*

Prezentowany pogląd znalazł odzwierciedlenie w orzecznictwie. Sąd Najwyższy stwierdził, że obowiązki majątkowe mające, mimo braku wyraźnego wskazania normatywnego, charakter cywilnoprawny wchodzi w skład spadku zgodnie z art. 922 § 1 KC (tak wyr. SN z 10.8.2017 r., II CSK 844/16, Legalis). W stanie faktycznym rozpoznawanej sprawy szło o obowiązek naprawienia szkody wynikający z art. 46 KK w brzmieniu obowiązującym do 1.7.2015 r.).

Analogiczne stanowisko prezentowane jest na gruncie przepisów podatkowych (por. wyr. NSA z 29.11.2017 r., II FSK 211/15, Legalis). W sprawie przedmiotem sporu było dziedziczenie ulgi mieszkaniowej określonej w art. 21 ust. 1 pkt 131 ustawy z 26.7.1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1128 ze zm.), NSA stwierdził, że jest to prawo majątkowe podlegające dziedziczeniu na podstawie art. 97 § 1 ustawy z 29.8.1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 2383 ze zm.).

Odrębnie należy zasygnalizować problematykę dziedziczenia **treści cyfrowych**. Nabiera ona coraz większego znaczenia, ale też pojawia się wiele problemów z tym związanych, w tym wątpliwości co do charakteru prawnego wspomnianych treści.

Co do zasady należy przyjąć, że treści cyfrowe, powstające na podstawie umowy między użytkownikiem a dostawcą usług internetowych, wchodzą w skład spadku. Trzeba jednak badać, czy omawiane prawa i obowiązki nie zostaną wyłączone ze spadku, w szczególności ze względu na ich ścisły związek z osobą spadkodawcy (art. 922 § 2 KC).

III. Prawa i obowiązki wyłączone ze spadku

1. Prawa i obowiązki niemające charakteru cywilnoprawnego

Nie mają charakteru cywilnoprawnego prawa i obowiązki wynikające ze **15** stosunków prawnoadministracyjnych, prawnofinansowych, prawnokarnych. Dotyczy to także sytuacji, w których przepis ustawy, wskazując pewien krąg podmiotów, posługuje się określeniem spadkobiercy. Takie określenie zawarte jest np. w art. 97 i nast. ustawy z 29.8.1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 2383 ze zm.). Zobowiązania podatkowe spadkodawcy nie wchodzą w skład spadku. Jednak prawo podatnika do zwrotu nadpłaty podatku dochodowego przechodzi na jego spadkobierców (tak uchw. SN z 21.3.1996 r., III AZP 39/95, OSNAPiUS 1996, Nr 19, poz. 280). W jego skład nie wchodzi także np. orzeczone w postępowaniu karnym i nieuiszczone przez spadkodawcę grzywny. W razie śmierci skazanego sąd umarza postępowanie wykonawcze (art. 15 § 1 KKW). Charakter cywilnoprawny ma natomiast roszczenie o odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie (art. 552 i nast. KPK). Roszczenie to wygasa jednak ze śmiercią uprawnionego (por. *Nb.* 22).

2. Prawa i obowiązki o charakterze niemajątkowym

Zgodnie z brzmieniem art. 922 § 1 KC w skład spadku wchodzi **16** prawa i obowiązki o charakterze majątkowym. Wnioskując *a contrario*, prawa i obowiązki o charakterze niemajątkowym nie przechodzą na spadkobierców. Powszechnie w doktrynie prawa cywilnego przyjmuje się, że kryterium odróżnienia majątkowych i niemajątkowych praw oraz obowiązków stanowi ich związek z ekonomicznym interesem uprawnionego lub zobowiązanego. Prawami niemajątkowymi są prawa niezwiązane w sposób bezpośredni ze sferą ekonomicznych interesów uprawnionego. Do takich praw oraz odpowiadają-

cych im obowiązków należą bez żadnych wątpliwości dwie ich kategorie: **dobra osobiste** (art. 23 i 24) oraz niektóre **prawa rodzinne**.

W skład spadku nie wchodzi zatem prawa osoby fizycznej wymienione przykładowo w art. 23 KC, takie jak m.in. prawo do ochrony zdrowia, czci, wolności, tajemnicy korespondencji. Nie wchodzi w skład spadku m.in. autorskie prawa osobiste (por. art. 16 ustawy z 4.2.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 2509). Przyznane małżonkowi oraz najbliższemu krewnemu twórcy prawo do ochrony i wykonywania tych praw (por. art. 78 ust. 2 i 3 PrAut) stanowi własne prawo uprawnionych.

Część praw i obowiązków wynikających ze stosunków prawnorodzinnych pozostaje w bezpośrednim związku ze sferą ekonomicznych interesów uprawnionego lub zobowiązanego (np. prawo do alimentacji oraz obowiązek alimentacyjny). Z reguły nie wchodzi one jednak w skład spadku z uwagi na ścisły związek z osobą uprawnionego lub zobowiązanego (por. *Nb.* 24).

Podział na prawa majątkowe i niemajątkowe nie jest podziałem rozłącznym. Występują także prawa o charakterze mieszanym, z których najczęściej przywoływanym przykładem jest prawo do grobu. W odniesieniu do tego prawa dominuje pogląd, że ze względu na przewagę elementów niemajątkowych prawo to „nie podlega regułom dziedziczenia” (tak SN w uzasadnieniu wyr. z 13.2.1979 r., I CR 25/79, OSNCP 1979, Nr 10, poz.195. Zob. też uchw. SN z 2.12.1994 r., III CZP 155/94, OSNC 1995, Nr 3, poz. 52).

3. Prawa i obowiązki ściśle związane z osobą spadkodawcy

- 17 Ścisły związek prawa lub obowiązku z osobą spadkodawcy powoduje, że takie prawo lub obowiązek, pomimo swego cywilnoprawnego i majątkowego charakteru, nie wchodzi w skład spadku. Związek tego rodzaju oznacza, że dane prawo lub obowiązek pozostaje w takiej relacji do konkretnej osoby, iż śmierć uprawnionego lub zobowiązanego czyni jego realizację niewłaściwą. Chodzi o prawa, które służą zaspokojeniu indywidualnego interesu uprawnionego (jak np. służebności osobiste), oraz o obowiązki, które związane są z sytuacją (np. rodzinną) konkretnej osoby, jak np. obowiązek alimentacyjny. W odniesieniu do stosunków umownych w grę wchodzi oparcie tego stosunku na szczególnym zaufaniu istniejącym między stronami (np. przy umowie zlecenia) lub też spełnienie świadczenia wymaga określonych kwalifikacji (jak w odniesieniu do niektórych umów o dzieło).
- 18 Ten ścisły związek znajduje niekiedy odbicie w treści przepisu przewidującego wygaśnięcie prawa lub obowiązku z chwilą śmierci uprawnionego lub zobowiązanego. Przykładem takiego uregulowania jest m.in. art. 266 KC, przewidujący wygaśnięcie **użytkowania** najpóźniej z chwilą śmierci osoby fizycznej,

czy art. 299 KC, przewidujący analogiczny skutek w odniesieniu do **służebności osobistych** (por. jednak art. 301 § 2 KC dotyczący służebności mieszkania). Ponadto wskazać można art. 25 PrSpółdz, z którego wynika, że członkostwo w spółdzielni ustaje z chwilą śmierci członka (§ 1), a przysługujące prawa o charakterze niemajątkowym z tą chwilą wygasają (wniosek z art. 25 § 2 PrSpółdz). Chodzi o tzw. prawa korporacyjne, np. prawo udziału w walnym zgromadzeniu członków spółdzielni (por. art. 36 PrSpółdz).

Także w odniesieniu do niektórych **umów** ustawa przewiduje skutek w postaci rozwiązania w razie śmierci jednej ze stron. Chodzi z reguły o takie stosunki prawne, w których występuje element szczególnego zaufania lub świadczenie ma być spełnione przez osobę o pewnych kwalifikacjach. Skutek w postaci wygaśnięcia stosunku obligacyjnego zależy przy tym z reguły od dalszych jeszcze, poza śmiercią jednej ze stron, okoliczności. Mianowicie, zgodnie z art. 645 § 1 KC, umowa o **dzielo**, którego wykonanie zależy od osobistych przymiotów przyjmującego zamówienie, rozwiązuje się wskutek jego śmierci. W braku odmiennej umowy **zlecenie** nie wygasa wskutek śmierci dającego zlecenie (art. 747), natomiast wygasa wskutek śmierci przyjmującego zlecenie (art. 748). W zasadzie nie należą do spadku prawa i obowiązki współnika **spółki cywilnej**. Śmierć współnika pociąga za sobą skutek w postaci rozwiązania umowy w stosunku do niego, a jeżeli jest dwóch współników, spółka przestaje istnieć. Jednak w umowie spółki można zastrzec, że spadkobiercy zmarłego współnika wejdą do spółki na jego miejsce (art. 872).

Ścisły związek z osobą spadkodawcy może wynikać z **istoty prawa** lub obowiązku, chociażby żaden przepis nie przewidywał ich wygaśnięcia w chwili śmierci uprawnionego lub zobowiązanego. Chodzi w szczególności o **prawo do renty** z tytułu uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia (art. 444), renty umownej (art. 905) czy prawo dożywocia (art. 908 i 911). Cechą charakterystyczną tego rodzaju stosunków prawnych jest przy tym, że ścisły związek z osobą występuje jedynie po stronie wierzyciela. Brak jest natomiast, zwłaszcza gdy chodzi o rentę z art. 444 KC, takiego związku po stronie zobowiązanej. Oznacza to, że tylko śmierć uprawnionego pociąga za sobą wygaśnięcie prawa, a co za tym idzie, także istniejącego stosunku zobowiązaniowego. Śmierć osoby zobowiązanej do uiszczania takiego świadczenia nie wywołuje opisanego wyżej skutku z uwagi na to, że istniejący obowiązek nie jest ściśle związany z osobą zmarłego dłużnika. Wchodzą natomiast w skład spadku świadczenia wymagalne w chwili śmierci uprawnionego, ale do tego momentu niespełnione. W odniesieniu do renty z art. 444 § 2 KC wypowiadał się SN, prezentując jednolite w tym względzie stanowisko (tak w wyr. SN: z 31.10.1966 r., II CR 361/66, Legalis; wyr. SN z 28.12.1966 r., I PR 536/66, OSNCP 1967, Nr 6,

poz. 115; wyr. SN z 12.2.1971 r., I CR 651/70, Legalis). Analogicznie kształtuje się sytuacja zobowiązanego z tytułu dożywocia. Śmierć spadkodawcy, który uzyskał własność nieruchomości w wyniku zawarcia umowy dożywocia, pociąga za sobą przejście obowiązków wynikających z tej umowy na jego spadkobierców wraz z własnością nieruchomości. Natomiast roszczenie dożywotnika o rozwiązanie umowy dożywocia (art. 913 § 2) pozostaje w ścisłym związku z osobą uprawnionego. Roszczenie takie nie wchodzi w skład spadku także w sytuacji, gdy dożywotnik zmarł po wytoczeniu powództwa o rozwiązanie umowy (por. uchw. SN (7) z 16.3.1970 r., III CZP 112/69, OSNCP 1971, Nr 1, poz. 1, z glosą Z. Policzkiwicz-Zawadzkiej, OSPiKA 1971, Nr 3, poz. 53).

21 W ścisłym związku z osobą uprawnionego pozostaje **roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne** za doznaną krzywdę (art. 445 § 1 i 2, art. 448). Ma ono na celu zaspokojenie wyłącznie interesu wierzyciela, stanowi pieniężną rekompensatę za negatywne odczucia psychiczne. Zgodnie z brzmieniem art. 922 § 2 KC roszczenie takie co do zasady nie wchodzi w skład spadku. Od tej zasady wyjątek przewiduje art. 445 § 3 KC, z którego wynika, że roszczenie takie przechodzi na spadkobierców uprawnionego, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego.

22 Do grupy praw ściśle związanych z osobą uprawnionego należy **roszczenie o odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie**. Z normujących tę kwestię art. 552–559 KPK wynika, że roszczenie to wygasa w chwili śmierci niesłusznie skazanego lub aresztowanego. Przewidziane w art. 556 § 1 KPK roszczenia osób, które wskutek wykonania kary lub oczywiście niesłusznego aresztowania utraciły, należne od uprawnionego z mocy ustawy, utrzymanie lub stałe dostarczane utrzymanie, jeżeli względy słuszności przemawiają za przyznaniem odszkodowania, stanowią własne prawo tych osób. W tym zakresie nastąpiła dosyć istotna zmiana stanu prawnego, gdyż poprzednio obowiązujący art. 490 KPK z 1969 r. stanowił, że w razie zgłoszenia żądania przez samego niesłusznie skazanego lub aresztowanego jego roszczenie przechodziło na osoby wskazane w art. 490 § 2 KPK z 1969 r. Roszczenia te nie wchodziły zatem w skład spadku z uwagi na niespełnienie czwartego z kryteriów omówionych w *Nb. 13*. W obowiązującym stanie prawnym, jak się wydaje, roszczenia o odszkodowanie i zadośćuczynienie wygasają także wówczas, gdy żądanie zostało zgłoszone przez spadkodawcę.

23 Ścisły związek z osobą uprawnionego lub zobowiązanego może wynikać także z **treści czynności prawnej**. Dotyczy to w szczególności umownych stosunków zobowiązaniowych. Zgodnie z art. 356 § 1 KC wierzyciel może żądać osobistego świadczenia dłużnika tylko wtedy, gdy to wynika z treści czynności prawnej, z ustawy albo z właściwości świadczenia. Strony mogą zatem ustalić,

że obowiązek dłużnika ma charakter osobisty. Następstwem takiego postanowienia umowy będzie wygaśnięcie konkretnego obowiązku z chwilą śmierci zobowiązanego.

Prawa i obowiązki majątkowe wynikające **ze stosunków rodzinnych** z reguły pozostają w ścisłym związku z podmiotem uprawnionym lub zobowiązanym. Największe znaczenie praktyczne mają uprawnienie do alimentacji i odpowiadający mu obowiązek dostarczania środków utrzymania. Zarówno uprawnienie do alimentacji, jak i obowiązek alimentacyjny gasną w chwili śmierci uprawnionego lub zobowiązanego. W tej ostatniej sytuacji może jedynie powstać obowiązek do zobowiązanego do alimentacji w dalszej kolejności (art. 132 KRO). Wchodzą natomiast w skład spadku świadczenia alimentacyjne wymagalne, ale nieuiszczone w chwili śmierci uprawnionego (tak uchw. SN z 15.7.1965 r., III CO 36/65, OSNCP 1966, Nr 3, poz. 37). Reguła ta odnosi się także do obowiązku zapłacenia zaległych świadczeń.

4. Prawa i obowiązki przechodzące na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami

Kolejną grupę praw i obowiązków majątkowych niewchodzących w skład spadku stanowią prawa i obowiązki przechodzące na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami. Sytuacje takie przewidują przepisy szczególne, wskazujące konkretne osoby, na które przechodzą poszczególne prawa lub – rzadziej – obowiązki. Mamy zatem do czynienia ze skutkiem powstającym z mocy samego prawa, niezależnie od woli stron. Przejście takich praw lub obowiązków następuje w takich sytuacjach w **drodze sukcesji syn-gularnej** (por. *Nb.* 52) i przepisy prawa spadkowego nie mają zastosowania nawet posiłkowo. Skutek w postaci przejścia pewnych praw lub obowiązków na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami, ustawa łączy czasami z koniecznością złożenia oświadczenia woli o określonej treści. W takich przypadkach określone przedmioty majątkowe (np. sumy znajdujące się na rachunku bankowym) wejdą w skład spadku i będą podlegały ogólnym regułom dziedziczenia lub też, przy dokonaniu stosownej czynności prawnej, zostają wyłączone ze spadku i przejdą na określone osoby w drodze następstwa pod tytułem szczególnym.

Najbardziej typowym przykładem przepisu przewidującego skutek w postaci przejścia praw i obowiązków na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami, pozostaje art. 691 KC. Przepis ten w swoim pierwotnym brzmieniu przewidywał, że w razie śmierci najemcy mieszkania **osoby bliskie najemcy**, które razem z nim mieszkały do chwili jego śmierci, wstępują w stosunek najmu. Podobne rozwiązanie zawierał art. 9 ustawy z 10.4.1974 r. – Pra-